

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

Андижон машинасозлик институти

“Ўзбекистон тарихи” кафедраси

“Маънавият асослари ва диншунослик” фанидан

МУСТАҚИЛ ИШИ

Мавзу: Қадрият тушунчаси ва унинг турлари.

Бажарди: “Мухандислик” факультети ТСМТ

йўналиши 2- курс 1- гуруҳ талабаси Раззақова Ф.

Текширди: Каримова М.А.

Андижон-201__ йил

Мавзу : Қадрият тушунчаси ва унинг турлари.

Режа :

- 1. Мустақиллик ва қадриятлар.*
- 2. Қадрият нима.*
- 3. Қадриятлар турлари.*
- 4. Инсон қадри.*
- 5. Фойдаланилган адабиётлар.*
- 6. Хулоса.*

Кириш.

Ҳалқимизнинг “Қадрсиз қадрият йўқ!” “Қадрланмайдиган қадрият саробга ўхшайди” деган хикматлари бор. Ана шу сабабдан ҳам мамлакатимиз тараққиёти ҳозрги даврнинг юксак ифодалари бўлган истиқлол, буюк келажак, ватанпарварлик, инсонпарварлик, демократия, қонун устуворлиги каби серқирра қадриятларни ниҳоятда қадирлашимиз лозим. Уларнинг **биринчиси**, истиқлол эълон қилинган Ўзбекистон тараққиётининг янги аср бўсағасида асосий ҳақиқати, **иккинчиси**, истиқболдаги энг олий орзу идиализм бошқалари эса қурилаётган жамиятимизнинг ижтимоий ва маънавий томонларини белгилайдиган кўпмаъно қадриятларимиздир. Қадриятлар тўғрисидаги фан-аксиология (аксио – қадрият, логос-фан, таълимот маъносини англатади). Фалсафанинг шу масаласини ўрганадиган ва бу билан шуғулланадиган соҳаси ҳисобланади. Собиқ иттифоқ даврида бу тўғрида ниҳоятда кам маълумотлар бор эди. Истиқлол туфайли қадриятлар тўғрисидаги қарашларимиз шитоб билан ўзгарди.

Масаланинг муҳумлиги атоқли қомусий олимлар-Хоразмий, Фаробий, Беруний, Ибн Сино, ал Фарғоний каби цивилизациямизнинг буюк сиймолари ижоди ва мероси кўзгусида янада яққолроқ намоён бўлади. Зеро улар нафақат Марказий Осиё, араб мусулмон цивилизациясига балки, умумбашарият маданияти тараққиётига ниҳоятда катта хисса қўшганлар, юртимиз қадриятлари таъсирини бутун оламга ёйилишига хизмат қилганлар.

Шу билан бирга умуминсоний маданиятининг бебаҳо дурдоналарини яратган Улуғбек, Лутфий, Навоий, Бобир каби буюк зотларнинг жаҳон цивилизациясига қўшган хизматларини тилга олмай бўладими?

Истиклол йилларида Ўзбекистонда бу мавзуга умуминсоний тамойиллар асосида ёндашиш шаклланади. Бундай қарашнинг вужудга келиши қадриятларнинг ижтимоий ва маънавий янгиланиши, жамият аъзоларининг камолоти, ёшлар тарбиясидаги аҳамияти масалалари давлат миқёсида юксак эътибор кўрсатилаётган мазкур соҳа ривожининг бош кўринишидир. Қадриятлар мустақилликни мустаҳкамлашнинг маънавий омилларидан бири сифатида

кадрланиши борасидаги ижобий жараёнлар тадқиқотларини кўпайтириш, уларга нисбатан маъсулиятини янада оширишни тақозо қилмоқда.

Истиқлол асирлар давомида шаклланган ўзига хос шарқона ва ўзбекона қадирлаш масалалари ва меъёрларини қайта тиклаш ҳамда замонавий талаблар даражасида шакллантиришни кун тартибига қўйди.

Зеро мустақил бўлмаган давлатнинг кадриятлар тизими ҳеч қачон тўқис бўлмайди. Мустамлака мамлакатнинг маънавий ҳаётида мустамлакачиларнинг кадриятлари устивор бўлиши аниқ. Фақат мустақилликнинг ушбу ҳолатни тубдан ўзгартиради, мамлакатнинг кадриятлар муаммоси жаҳон тизимининг тенг ҳуқуқли ва ҳақиқий қисмига айлантиради. Шу сабабдан ҳам истиқлол янги кадриятлар тизимини шакиллантиришни тақозо қилади. Бу зарурият эса кадриятларни қайта баҳолаш юртимизда шарқона азалий ва умуминсоний қадирлаш мезонлари устивор бўлган ҳаёт тарзини шакиллантириш билан уйғунлашиб кетди. Кадриятлар соҳасидаги ўзгаришларга эътибор ва бу борадаги янги тамойиллардан таълим-тарбияда фойдаланиш эҳтиёжи ошаётганлиги сабаби ана шунда.

Қадрият тушунчаси-ниҳоятда хилма-хил маънода турли хил соҳаларда қўлланилади.

Қадриятнинг кундалик ҳаётидаги маъноси кишилар ўртасидаги мулоқатларда оммавий ахборот воситаларининг хабарларида ўзига хос тарзда намоён бўлмоқда. Кундалик ҳаётда кўпчилик назарида нарсалар (масалан, қимматбаҳо буюмлар, тақинчоқлар) табиат ходисалари, ижтимоий воқеалар, жамиятдаги талаблар, орзу-умидлар анъана ва маросимлар, маданий бойликлар ва бошқалар қадрият сифатида тушунилади. Бундан ташқари одамлар ўзлари ишониб, гоҳида интилиб қизиқиб ёки орзу қилиб етмайдиган мақсад, орзу ёки идеалларга ҳам “қадрият” тушунчасини қўллайдилар. Хуллас кундалик ҳаётда кўпчилик томонидан қўлланиладиган “қадрият” ибораси одамлар учун бирор зарур аҳамият касб этадиган объект нарсаси ходиса ва бошқаларга нисбатан ишлатилади.

Табиат ва маданият буюмларининг инсон эҳтиёжининг қондириш ва унинг мақсадларига хизмат қилиши таъкидланганида асосан, уларнинг фойдаси қиммати кишилар учун катта аҳамият касб этади. Аммо шахснинг қадри ҳисобга олинмаса, масаланинг аксиологик жиҳати

очилади. “қадрият” буюм ёки нарсаларнинг иқтисодий қиммати ифодаладиган тушунчадан фарқ қилади.

Шу маънода қадрият нарса ва буюмларнинг қимматига нисбатан қўлланилмасда балки, инсон учун бирор аҳамиятга эга бўлган воқеликни шакиллари, ҳолатлари нарсалар буюмлар ходисалар, жараёнлар, ҳолатлар, сифатлар, талаб тартиблар ва бошқаларни қадрини ижтимоий аҳамиятини ифодалаш учун ишлатиладиган фалсафий катигориядир. Бу катигория ўзида қадрият объектини нафақат қиммати балки, ижтимоий аҳамиятини фалсафий - аксиологик мазмуни, жамият ва инсон учун қадрини ифодалайди.

Қадриятлар муаммосига бағишланган (асосан рус тилидаги) илмий фалсафий манбаларнинг кўпчилигида қадрият (ценность) тушунчаси баҳо (оценка) тушунчаси билан қиёслаш уларга бир хил даража ва кўламдаги тушунчалар сифатида қараш ҳоллари учрайди. Бу икки тушунча кетаётганда қадир тушунчаси эътиборга олинмайди балки, бундай ҳолга рус тилидаги “оценки “ ва “цена “ сўзларининг ўхшаш маъноли тушунчалар эканлиги сабаб бўлиши ҳам мумкин. Рус тилида қадир ибораси ишлатилмайди, унинг русча таржимаси йўқ

“қадир” тушунчаси ўзбек тилида серқирра маъно ва мазмуни у тилимиздаги баъзи ибора ва сўзларда ўзига хос шарқона фалсафий мазмун борлигидан далолат беради.

Қадриятнинг мазмун ва аҳамияти “баҳо” тушунчасида тўла тўккис акс этмаслиги, турлича ифодаланиши ҳам мумкин. Қадриятнинг ҳақиқий қадрини, аниқлаш бўладиган ҳоллар ҳам учрайди. Аслида қадриятнинг қадрини билиш уни аҳамиятини англаб олишда баҳолаш бир-бири билан узвий боғлиқ жиҳатларини ташкил қилади. Қадриятнинг аҳамиятини англаб олинмаса, қадри тўғри тушунилмаса, унга тўғри баҳо бериб бўлмайди. Айнан шу маънода қадриятнинг баҳолаш унга бўлган муносабатни ҳам ифодалайди, бу эса ўз навбатида кишиларнинг талаблари, эҳтиёжлари ва мақсадлари билан боғлиқдир. Қадриятни баҳолашда хилма-хил мақсад ва эҳтиёжга эга бўлган кишилар иштирок этса, унинг ҳақиқий баҳосини аниқлаш ҳам қийинлашиб бораверади.

Қадриятшуносликда қадрият тушунчаси билан бу тушунча боғланган объект ўртасида фарқ бор деб қаралади. Агар қадрият берилган қадирни ифодалайдиган фалсафий тушунча сифатида қаралмаса унга таърифларнинг сон-саноксиз бўлиши аниқ. Негаки, дунёда

кадрланадиган нарсалар, ходисалар, воқеалар, жараёнлар, жойлар ва сифатлар идеал ва мақсадлар кўп. “Қадрият” тушунчаси уларнинг бирортаси учун тўғридан-тўғри исм, атама ёки бевосита ном бўла олмайди балки, уларнинг кадрини англатадиган тушунча сифатида намоён бўлади.

Қадриятлар ва ижтимоий жараёнлар одамлар битта жамиятда бир даврда ва ўхшаш шароитларда яшаётганларига қарамасдан, у ёки бу нарсаларни кадри турлича англаниб олинади, тушинилади ва тадбиқ қилинади. Ижтимоий шароитлар таъсирида кишиларнинг қадриятлар тўғрисидаги тасаввури, қарашлари ўзгаради. Бу эса тараққиёт жараёнида одамларнинг турмуш шароитлари ҳаёти ва маънавий қиёфасидаги ўзгаришлар билан боғлиқдир.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки қадриятлар жамиятнинг ривожига ва кишилар ҳаётининг турли давларида турлича аҳамият касб этади.

Тарихий заруриятга мос равишда гоҳ у гоҳ бу қадрият ижтимоий тараққиётнинг энг олдинги поғонасига чиқиб олади. Бошқалари хиралаштиргандай бўлиб туюлади. Натижада ижтимоий ривожланиш ва тараққиёт қонуниятларига мос равишда олдинга чиқиб олган

кадриятни барқарор интилиши нисбатан кучаяди. Масалан, юртни ёв босганда озодликни империя ҳукумронлиги ниҳоясида истиқлол уруши даврида тинчлик тутқунлик, эркинлик: касал ва беъморлик онларида саломатликни қадри ошиб кетади, уларга интилиш кучаяди.

Таълим-тарбиянинг муҳим омиллари бўлган кадриятнинг намоён бўлиш шакллари орасида ўз аҳамиятини ижобийлик хусусиятларини доимий сақлаб қоладиганлари ҳам бор. Булар инсон вужудининг тириклик умр ва ҳаёти, сиҳат-саломатлиги, меҳнати билими, муомиласи. Улар инсон ва жамият бор экан ўзининг ижтимоий аҳамиятини сақлаб қолаверади. Афсуски, уларнинг қарама-қаршиси бўлган касаллик, маъносиз ҳаёт кечириш, билимсизлик ва бошқалар ҳам тарихий жараёнларнинг ҳамроҳи. Тириклик бор экан ўлим, борлиқ энг буюк маъно экан-йўқлик, инсон тирик жонзот экан-касаллик, ҳаёт кечиришдан мақсад мазмунли умр экан-маъносиз қўшилган баъзи қадамлар яшашнинг зарурий шартларидан бири билиш ва англаш экан-билимсизлик, тараққиётга интилиш бор экан таназзул ва бошқалар инсониятни доимо таъқиб қилади. Юкоридаги ижобий кадриятларнинг ҳам уларга тескари бўлган

жиҳатларга нисбатан аниқланади. Ёшларда айниқса талаба ва ўқитувчиларда маънавий етук туйғуларни шакллантиришда ана шундай оксиологик боғликларнинг ботиний ва зохирий томонларини ўргатиш катта аҳамият касб этади.

Қадриятлар тизими: ҳар қандай жамият ижтимоий-тарихий бирликлар (уруғ, қабила, элат, халқ, миллат) ижтимоий субъектлар ва бошқалар ўзига хос қадриятлар тизимига эга бўлади. Бу қадриятлар тизимида асосий бўлмаган қадриятлар муайян қаторини ташкил қилади. Жамият ривожининг муайян даври ёки бирор давлатда ҳам ана шундай қадриятлар тизими мавжуд бўладики, у ўша давр, жамият ва давлат кишилари, уларнинг фаолияти учун умумий мезон вазифасини ўтайди. Ҳар бир ижтимоий-тарихий бирлик, синф ва партиялар, улардан фойдаланадилар ёки уларга эришишнинг усулларини қўллайдилар.

У ёки бу қадриятнинг аҳамиятини аниқлашда ана шундай тизимлар мавжуд эканлигини унутмаслик, унинг бирор давр ижтимоий бирлик, соҳа, жараён ва бошқалар учун қандай мавқега эга эканлигини назардан қочирмаслик лозим.

Макон ва замонда ушбу қадрият объектлари борлиқнинг бирор шакли, жиҳати воқеликнинг бирор қисми оламдаги нарсалар ва атроф-муҳитнинг энг муҳим жиҳатлари сифатида намоён бўлади. Ушбу маънода умумбашарий ва минтақавий ҳамда бирор кичик ҳудуд ёки жойга боғлиқ бўлган шакллари кўрсатиш мумкин. Бунда умумийлик, хусусийлик ва алоҳидаликнинг диалектикаси замонавий атамалар “глобал”, “закол”, “локол” қадрият объектларининг ўзаро муносабати тарзида зоҳир бўлади.

Жамоатнинг яшаши, одамларнинг ҳаёт кечириши учун юқоридаги қадриятлар билан бирга жамиятдаги умумижтимоий қадриятлар ҳам муҳим аҳамият касб этади. Уларнинг жамият, унинг тузилиши, ижтимоий бирликлар ва ижтимоий онг шаклларига алоқадор туркумларини кўрсатиш мумкин: масалан, жамият тизимига хос: миллий, синфий, ирқий ва бошқалар ёки ижтимоий онгнинг шаклларига боғлиқ: сиёсий, ҳуқуқий, ахлоқий, диний ҳамда жамиятнинг асосий соҳаларига боғлиқ: иқтисодий, ижтимоий, маданий, маънавий қадрият шакллари орасидаги фарқлар асло мутлоқ эмас балки нисбийдир. Улар орасида ўтиб бўлмас чегаралар йўқ.

Бугунга келиб “қадриятлар” ибораси ниҳоятда машҳур бўлиб кетди. Уни жуда ҳам кенг маънода ишлатиш айниқса, маданий, маънавий ходисалар, урф-одатлар, анъаналар ва бошқаларга нисбатан умумий ном ёки атама сифатида қўллаш ҳоллари кўп учрамоқда. Кундалик мулоқатда бор нарса, воқеа, ходиса, хусусият ва бошқаларни “қадрият” деб аташга кўпчилик ўрганиб қолди. Аммо ҳар бир сўз атама ва тушунчанинг моҳият-мазмунини ўзига сингдиролган сифат чегараси бор.

Инсон қадри:

Истиқлол инсон қадри, унинг манфаати ва эҳтиёжлари билан боғлиқ масалаларни долзарблаштириб юборди. Инсон қадри унинг ижтимоий хусусиятлари жамиятда амалга оширган фаолияти бошқаларга ва атроф муҳитга муносабати камолотга етганлиги, ижтимоий хусусиятларини ўзлаштириб олганлиги ва уларни намоён қила олганлигида ҳам кўринади. Инсон боласининг шахсга айланиши, ўз қадрини ва ўзгалар қадрини англаш жараёни узок йиллар давоми этади.

Бугунга келиб инсоният яна табиат ва одамзод наслининг уйғунлигини сақлаб қолиш учун қадр ва қадрият ниҳоятда зарур эканлигини англади. XX асрнинг

охири ХХІ асрнинг бошланишидаги биринчи беш йилликлар БМТ томонидан “Инсон ҳуқуқлари ўн йиллиги” дея эълон қилинганлиги, кишилиқ жамияти эса янги минг йилликка умуминсоний кадриятларни барқарор қилишга бел боғлаб ўтганлиги бежиз эмас. Ҳозирда Ўзбекистонда инсон манфаатлари ва ҳақ-ҳуқуқларини рўёбга чиқариш кадрлашнинг умуминсоний тамойилларини устивор қилиш билан боғлиқ масалалар бутун жаҳонда бу борадаги умумий ҳамкорликни мустаҳкамлаш ҳаракатининг таркибий қисмига айланмоқда.

Инсоннинг бутун умри шахсий кадриятларини такомиллаштириш ўз қадрини камолга етказиш ўзгалар жамият замон ва унда содир бўлаётган ўзгаришлар қадрини англашга интилиш жараёнидан иборатдир. Ўз шаҳри ва бошқалар қадрини англаб етиш учун инсоннинг камолоти давомида шаклланган маънавий қиёфаси ва дунёси эзгуликка хизмат қилиши юксак ижтимоий сифатларга эга бўлиши унинг ўзи эса ҳаётнинг моҳияти ва мақсадини тўғри англайдиган даражада тарбияланган бўлмоғи лозим. Ушбу маънода Сукротнинг “Ўз-ўзингни англа!” шиори ғоят аҳамият касб этади.

Шахснинг қадри у яшаётган замон, ундаги жараёнлар, ижтимоий тарихий шарт-шароитлар билан дидактик алоқадорликда намоён бўлади. Муҳим ва давр талаблари шахс қадрини шакллантириб эҳтиёжлари ва мақсадлари билан нақадар алоқадорлигини чуқурроқ англаб олиш томон боради. Қадриятлар ёшларга ҳаёт мазмунини жамият, қонун қоидаларидан тўғри фойдаланиш ўзларини ҳатти ҳаракатларини ана шу маънавий мослаштириш имконини беради. Ҳозирги даврда талаба ва ўқувчиларга қадрлаш ва қадрсизлантириш жараёнларининг моҳиятини англаш, мустақиллик эълон қилган қадриятларнинг аҳамиятини тўғри тушунтиришга эришиш ниҳоятда долзарб масаладир.

ХУЛОСА.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки: ёшлар хусусан талабалар ва ўқитувчилар маънавий баркамол авлод вакиллари сифатида тарбиялаш ва шакллантиришда қадир ва қадирлаш туйғуси уларнинг мазмун моҳияти намоён бўлиш шакллари тўғрисидаги билимларнинг мажмуаси бўлган аксиологик ёки қадриятшуносликнинг асосларини ўргатиш ниҳоятда муҳим, ана шу сабабдан умуминсониятнинг қадирлаш меъёрлари борасида

тўпланган ютуқларини умумлаштирилган билим соҳалари имкониятдан фойдаланиш таълим тарбия самарадорлигининг асосий мезонларидан биридир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР.

1. *И.Каримов.* “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида хавфсизликка таҳдид барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолотлари. Тошкент 1996й.
2. *И.Каримов.* “Юксак маънавият енгилмас куч” Тошкент 2008 й.
3. *Имомназаров Э.* “Миллий маънавият асослари”. Тошкент. 2006 й.
4. *Эркин Умаров* “Маънавият асослари” Тошкент 2005 йил
- 5 *Фалсафа асослари.* Тошкент 2005й.